

УДК 349.6

ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ ГІРСЬКОЇ ПОЛІТИКИ В ОКРЕМИХ КРАЇНАХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ ТА ПОСТРАДЯНСЬКИХ КРАЇНАХ: МОЖЛИВОСТІ ДЛЯ ПРОВЕДЕННЯ ГІРСЬКОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ

Олексій ЧОНГОВ,

аспірант кафедри аграрного, земельного та екологічного права імені академіка В.З. Янчука
Національного університету біоресурсів і природокористування України

SUMMARY

The article is devoted to legal analysis of the mountain policy of some EU countries in the aspects of land use and land protection. The author also considered mountain policy on land use and protection of some post-Soviet countries that have mountains in their territories. To research this issue, scientific sources and national and local normative acts are analyzed. The author considered certain examples of their use and protection. It is proposed to amend the laws of Ukraine to improve mountain policy at the aspects of land use and land protection.

Key words: European Union, post-Soviet countries, legislation.

АНОТАЦІЯ

Статтю присвячено правовому аналізу гірської політики окремих країн Європейського Союзу в аспектах використання та охорони земель. Автором також розглянуто гірську політику щодо використання та охорони земель деяких пострадянських країн, які мають гірські масиви на своїх територіях. Стосовно зазначеного питання проведено аналіз як наукових джерел, так і нормативних національних та локальних актів. Наведено конкретні приклади їх використання й охорони. Запропоновано внесення змін до законодавства України щодо поліпшення гірської політики в аспектах використання та охорони земель.

Ключові слова: Європейський Союз, пострадянські країни, законодавство.

Постановка проблеми. Загальновідомо, що на території багатьох країн світу є гірські масиви, які відрізняються своєю висотою та протяжністю. Зустрічаються країни, території яких на 90% складаються з гірських масивів (Швейцарія, Киргизька Республіка), країни, де наявні гірські масиви (Україна, Франція, Італія) та країни без гірських масивів (Білорусь).

У зв'язку з особливостями гірських ландшафтів у багатьох країнах світу проводиться спеціальна державна політика щодо використання та охорони таких територій. Україна як держава, на території якої знаходяться принаймні два відомі на увесь світ гірські масиви (Кримські та Карпатські гори), також мала би проводити таку політику, проте сьогодні вона відсутня.

Актуальність теми. Необхідно зазначити, що на вітчизняному просторі питання правового регулювання використання та охорони гірських масивів ще не були об'єктом наукового дослідження. У зарубіжній юридичній літературі це питання також не розглядається. У неюридичній літературі зазначене питання розглядається через призму економічних, політичних або інших факторів.

Метою статті є вивчення практики зарубіжних країн стосовно правового регулювання використання та охорони гірських масивів для подальшого внесення пропозицій до формування вітчизняного законодавства із зазначеного питання.

Виклад основного матеріалу дослідження. У ряді зарубіжних країн норми використання та охорони земель гірських масивів прописані законодавчо, що може слугувати прикладом для формування вітчизняної екологічної політики із цього питання.

Так, наприклад, значна увага використанню та охороні гірських масивів приділяється законодавством Франції. На її території ще в 1977 р. гори отримали статус глобального підприємства, комбінуючи екологічну, сільськогосподарську, лісову і туристичну функції. Законодавчо це питан-

ня стало регулюватися лише із прийняттям Закону «Про розвиток та охорону гірських територій» у 1985 р. [1; 2]. Відповідно до цього Закону був розроблений спеціальний порядок використання та охорони гірських земель, порівняно зі звичайними територіями, наприклад, переважне право використовувати такі землі сільськогосподарського призначення належало фермерам. Це було необхідно для усунення певних труднощів у гірських районах, пов'язаних з обробленням таких земель, а вказаний порядок був спрямований на розвиток потенціалу гірських регіонів [2, с. 45].

Крім того, цим Законом вимагалось формування регіональної гірської політики в частині використання таких територій. Наприклад, закріплення правової можливості гірського населення самостійно визначати засоби контролю за належним використанням та охороною гірських масивів і їх власного розвитку для створення рівності доходів і умов життя між гірськими й іншими регіонами, включаючи повну повагу до культурної самобутності гірських народів [2, с. 45].

Що стосується визначення меж гірських зон Франції, то вони розрізняються залежно від територіальної приналежності: чи є вони в метрополії – європейській частині Франції, яка включає в себе території на континенті та найближчі острови в Атлантичному океані, Ла-Манші і Середземному морі (зокрема, острів Корсіку) [3] або в заморських департаментах, тобто в таких, які розташовані поза французькою метрополією. Гваделупа, Мартиніка в Карибському морі, Французька Гвіана в Південній Америці і Реюньйон в Індійському океані визначені як заморські департаменти [4]. Кожен із департаментів діє на підставі окремих положень, визначених центральним органом Франції.

Розмежування гірських зон у Франції викладені в окремому порядку, відповідно до ст. 4 Закону Франції «Про розвиток та охорону гірських територій» [2; 5], на підставі

висоти і конкретних умов, які стосуються важкодоступності місць, крутизни схилів та складності кліматичних умов. Для визначення правових аспектів використання та охорони земель гірських регіонів у ст. 3 Закону «Про розвиток та охорону гірських територій» передбачається, що гірські зони включають у себе місце знаходження муніципалітетів або інших підрозділів, які мають суворо обмежені можливості землекористування та істотно збільшення вартості робіт за рахунок: дуже складних кліматичних умов, викликаних висотою, і наявності в результаті занадто короткого періоду для врожаю; переважання на території крутих схилів, які роблять механізоване сільське господарство неможливим або на яких використання обладнання є дуже дорогим, або комбінації цих двох факторів [2; 5].

Згаданим Законом також визначається поняття «гора» для заморських територій Франції. Термін прив'язаний до місцеположення регіональних департаментів заморських територій відповідно до їхньої висоти: для Мартініки та Гваделупи це 300 метрів, для Реюньону це 500 метрів, для усіх інших висота має дорівнювати 100 метрів [2; 5]. Але гірська політика врегульована однаково для всіх районів.

Закон «Про розвиток та охорону гірських територій» підкреслює важливість сільського господарства в гірських районах через його внесок у виробництво, зайнятість, підтримання ґрунту й охорону ландшафту, а також сільське господарство в горах визнається як загальний громадський інтерес і як основна діяльність гірського життя. Конкретні заходи сільського господарства можуть бути вжиті для підтримання гірських регіонів [2; 5].

Не менше уваги приділяється розвитку туризму в горах, особливо будівництву готелів та екологічному туризму [2, с. 49–50].

З огляду на вразливість гірських екосистем, Закон «Про розвиток та охорону гірських територій» передбачає, що захист екологічних і біологічних балансів, збереження ландшафтів, відновлення наявних будівель і просування культурної спадщини мають бути основними напрямками національної гірської політики [2; 5].

Відповідно до Екологічного кодексу Франції одним із прямих шляхів реалізації цих головних принципів використання та охорони гірських масивів є створення регіональних природних парків у гірських районах. Також заходи захисту гірських масивів, згідно з Кодексом, повинні бути вжиті щодо лісів, вод і ґрунтів [6].

Важливим для нашого наукового дослідження є аналіз правового регулювання використання та охорони гірських масивів в Італії. У горах Італії, з населенням понад 10 мільйонів осіб, наявні як одні з найбагатших, так і деякі з найбідніших регіонів країни [2; 7].

Гірська політика згаданої держави була започаткована ще в Конституції Італії у 1947 р., де зазначається, що гори – це унікальні місця, яким мають надаватися спеціальні привілеї. Критерії для визначення гір спочатку були засновані головним чином відповідно до їхньої висоти. Закон № 991 від 1952 р. «Про ліси і гірські райони» вважає гірським будь-який регіон, який має щонайменше 80% його площі на висоті понад 600 метрів над рівнем моря, а також будь-яку зону, яка має у своєму районі різницю у висоті щонайменше 600 метрів [2].

Сьогодні існує два взаємодоповнювальних основних закони для захисту і розвитку гірських регіонів Італії: Закон № 1102 від 1971 р. «Про прийняття нових положень про розвиток гірських регіонів» і Закон № 97 від 1994 р. «Про прийняття нових положень для гірських зон». Для боротьби із соціально-економічною нерівністю між людьми, що живуть у долинах і гірських поселеннях, акцент зроблено на покращенні умов життя таких поселень, зокрема шляхом забезпечення державними послугами й

об'єктами інфраструктури. Крім того, комплексний підхід застосовується до різних сфер розвитку: сільське та лісове господарство, туризм і навколишнє середовище [2, с. 66].

Регулювання використання та охорони гірських масивів Італії, відповідно до законодавства, здійснюється переважно децентралізовано – органами державної влади, що виконують регіональні функції. Важливу роль у формуванні та здійсненні такої політики відіграють гірські громади. До їхнього обов'язку входить підвищення цінності гірських зон та їх збереження. Вони мають право розробляти власні програми розвитку та бути посередником між муніципалітетом і громадянами, а також розпоряджатися ресурсами, наданими їм, зокрема, Європейським Союзом. Це створює додаткові можливості для розвитку гірських регіонів Італії [2, с. 66].

Особлива увага італійським законодавством приділяється використанню земель гірських районів. Регіонам, гірським громадам і муніципалітетам надається можливість придбання або укладання довгострокових договорів оренди (на принаймні 20 років) необробленої землі або гірської землі, яка втратила рослинність, щоб перетворити їх у ліси, пасовища або у природні заповідники. У разі неможливості придбання цих земель за ринковою ціною обласні, громадські та муніципальні органи влади можуть вилучити їх, якщо це необхідно для збереження ґрунтів і охорони навколишнього природного середовища [2, с. 70–71].

Для порівняння, українським законодавством передбачається можливість вилучення земельних ділянок лише для суспільних потреб відповідно до ст. 350 Цивільного кодексу України та ст. 147 Земельного кодексу України [8; 9]. Прийняття подібних положень італійського законодавства в Україні могло б допомогти зберегти ґрунти, ландшафти, екосистеми нашої держави, уберегти природні ресурси від нерационального використання.

Також законодавством Італії передбачається, що плани розвитку гірських громад, чия головна мета полягає в тому, щоб сприяти соціально-економічній діяльності, повинні також приділяти увагу заходам щодо збереження та поліпшення стану навколишнього середовища, особливо щодо водного балансу, природної і культурної спадщини, а також сільських і гірських ландшафтів, розвитку й екологічним вимогам. Це забезпечується прийняттям та виконанням регіональних гірських програм [2, с. 71]. Так, наприклад, регіон Фріолі-Венеція-Джулія у програмі розвитку і згуртування регіону затвердив перелік питань, які допоможуть розробити інноваційні проекти або інноваційні перетворення промислової діяльності в гірських районах [10]. Деякі положення гірської політики в аспекті використання та охорони гірських масивів Італії можуть бути корисними для України, наприклад, розвиток спеціальних гірських громад, які можуть отримувати власне фінансування, створювати та реалізовувати свої програми щодо розвитку гірських регіонів в області охорони власних земель від шкідливих чинників. Нині вони існують лише для розвитку соціально-економічного стану. У зв'язку із централізацією влади в Україні навіть такий їх розвиток майже неможливий.

Іншим прикладом проведення гірської політики в аспекті використання та охорони гірських масивів є приклад законодавчого регулювання цього питання Швейцарією.

Загальновідомо, що згадана країна складається переважно з гір, тому вона не має окремого законодавчого акта, який регулював би гірську політику держави. Гірська політика визначається в багатьох нормативних актах відповідно до сфери їх регулювання (Закон «Про сільське господарство», Закон «Про поліпшення будинків у гірській території» тощо) [2, с. 85].

Швейцарська гірська політика в аспекті використання та охорони гірських масивів пов'язує захист природи із правом

народу на достатній економічний розвиток, гармонізуючи тим самим національне законодавство з міжнародним принципом сталого розвитку. Така політика регулюється як на конфедераційному рівні, так і на кантональному [2; 11].

Лише кілька положень законодавства регулюють охорону навколишнього середовища гір. Наприклад, Закон «Про поліпшення житла» передбачає, що будь-яка будівельна робота, яка проводиться для поліпшення житлових умов у гірських районах, має відповідати вимогам фізичного планування, охорони природи й ландшафту, а також правилам охорони навколишнього середовища [9].

Гірська політика Швейцарії відрізняється від інших країн, оскільки це, як зазначалося, переважно гірська країна. Але така політика є і базується не на регулюванні використання та охорони земель, а на наданні дотацій фермерам або іншим людям, які проживають у важкодоступних місцях та мають обробляти малопридатні землі. Україні був би важливим досвід охорони земель у гірських регіонах Швейцарії, оскільки в нашій державі це питання почало регулюватися лише після ратифікації Україною Протоколу про сталий транспорт відповідно до Рамкової конвенції про охорону та сталий розвиток Карпат. Українським законодавством не передбачено, що будь-яка інвестиційна або будівельна діяльність мала би зберігати гірську природу, ландшафти та навколишнє середовище. А швейцарським законодавством передбачається сприяння сталому розвитку гірських регіонів у разі здійснення інвестиційних проектів [2; 12; 13]. Наприклад, заходи для підтримання сталого розвитку прийнято в кантоні Вале: у 1999 р. кантон створив фонд для сталого розвитку гірських регіонів переважно для «заохочення всіх видів діяльності, які сприяють сталому розвитку гірських регіонів» [2, с. 88].

Питання здійснення гірської політики в аспекті використання та охорони земель актуально для деяких пострадянських країнах, де є гірські масиви.

Однією з таких країн є Грузія. Ця держава проводить гірську політику, оскільки дві третини населення Грузії мешкає в горах. Згідно з Конституцією Грузії центральний уряд має сприяти справедливому розвитку всієї національної території з можливістю прийняття законодавства про введення спеціальних привілеїв для забезпечення економічного і соціального прогресу гірських районів. Закон «Про соціально-економічний та культурний розвиток у високогірних регіонах» було прийнято у 1999 р. Так, відповідно до ст. 1 цього Закону його мета полягає у збереженні оригінальних ландшафтів й екосистем і в захисті їх від шкідливого впливу; раціональному використанні природних ресурсів, проектуванні й будівництві виробничих об'єктів відповідно до політики в інтересах сталого розвитку високогірних регіонів [14]. Цей пункт Закону може стосуватися охорони земельних ділянок у високогірних регіонах, оскільки в науковій доктрині ландшафт розглядається як просторова складова частина землі. Відповідно до ст. 1 Європейської ландшафтної конвенції ландшафт «означає територію, як її сприймають люди, характер якої є результатом дії та взаємодії природних та/або людських факторів» [15]. Так, С.В. Єлькін розглядає землю як земну поверхню з відповідним біогеоценозом, з усією рослинністю, лісами, багаторічними насадженнями, водоймами, які наявні у визначених на місцевості межах ділянки з характерним для неї ландшафтом. Останній розуміється як територія земель із наявною на ній сукупністю природних і штучно створених компонентів, що становлять єдине ціле, перебувають між собою в оптимальному кількісному співвідношенні, що визначено законодавством, де земля є просторовою основою ландшафту [16, с. 183]. Проте, яким чином необхідно вживати зазначених заходів, Законом та іншими нормативними актами не регулюється.

Більше того, законодавством не передбачається будь-якого конкретного органу, відповідального за гірські регіони. Це може бути пов'язано з тим, що гори не визначені як окремий природний ресурс. Закон про соціально-економічний та культурний розвиток у високогірних регіонах, який був прийнятий у 1999 р., мав дати гірським районам додатковий імпульс для розвитку [2, с. 60].

Проте існують суміжні акти (щодо охоронюваних районів, лісів, вод і т. ін.), які містять додаткові положення, що мають відношення до збереження гірського навколишнього середовища, зокрема його тваринного, рослинного світу, території заповідників тощо [2, с. 63].

Схожою з Україною є ситуація зі здійсненням гірської політики у Російській Федерації (далі – РФ). На сьогодні немає жодного федерального закону РФ, де б регулювалися питання проведення гірської політики в аспекті використання та охорони гірських масивів, незважаючи на те, що, за даними словника «Академік», РФ має такі гірські системи: Великий Кавказ, Уральські гори, Алтай, Верхоянський хребет, Західний і Східний Саяни, Хребет Черського (Північно-Східний Сибір), Сіхоте-Алінь [2, с. 73; 17]. У цьому питанні є лише два винятки: Республіка Північна Осетія – Аланія та Республіка Інгушетія, які на регіональному рівні в деяких аспектах проводять гірську політику.

Для визначення гірської території у Республіці Північна Осетія – Аланія використовується багато факторів. Гірські райони визначаються як райони, що характеризуються специфічними природними умовами (з погляду висоти, рельєфу, клімату) і впливають на діяльність людини. Регіони включають вододіли, схили гір і кам'янисті ландшафти, що складаються з пасовищ і лісових масивів. Також гірські регіони поділяються відповідно до висоти [2, с. 73–74].

Закон включає необхідність збереження природних ресурсів таким чином, що вони можуть бути раціонально використані, а їхня історична, культурна та архітектурна спадщина захищена [2, с. 75].

Питання правового механізму охорони земель гірських регіонів не регулюється на федеральному рівні, але Республіка Північна Осетія – Аланія це питання регулює на регіональному рівні. Так, відповідно до ст. 16 Закону «Про гірські території Республіки Північна Осетія – Аланія» у разі використання землі, що призводить до її фізичної або хімічної деградації, водної та вітрової ерозії і, як наслідок, зменшення або повної втрати родючості, землекористувач, незалежно від форми власності, повністю має відшкодувати збиток. Відповідно до ст. 36 цього Закону обов'язок контролю за охороною земель та природних ресурсів і за їх раціональним використанням покладено на уряд, спеціальні органи виконавчої влади Республіки Північна Осетія – Аланія та на місцеві органи [2].

Проведення гірської політики в аспекті використання та охорони гірських масивів в Республіці Інгушетія відрізняється від Республіки Північна Осетія – Аланія. 28 січня 2016 р. Республіка Інгушетія приймає Закон «Про гірські території Республіки Інгушетія». Відповідно до ст. 1 цього Закону він спрямований на встановлення соціально-економічних основ сталого розвитку гірських територій Республіки Інгушетія, збереження і раціональне використання її природних ресурсів [18].

Проте згаданий Закон здебільшого має соціально-економічний характер та, на нашу думку, майже не спрямований на охорону та раціональне використання земель цього регіону. Доводячи таку тезу, необхідно звернутися до ст. 3 зазначеного Закону, де йдеться про принципи державної гірської політики Республіки Інгушетія. Принцип збереження і раціонального використання природних ресурсів відсутній [18]. Але відповідно до п. 12, ст. 4 Закону «Про гірські території Республіки Інгушетія» однією із цілей

державної політики Республіки є запобігання і ліквідація наслідків небезпечних природних процесів і явищ: обвалів, лавин, селів, зсувів, підтоплення територій, ерозій ґрунту та інших процесів і явищ, що здійснюють негативний і руйнівний вплив на гірські території [18]. Досягнення цієї цілі можна віднести до охорони земель гірських регіонів, оскільки такі природні процеси та явища фізично можуть знищити або пошкодити земельну ділянку, що унеможливить її раціональне використання. Усі інші дванадцять цілей указанного Закону спрямовані на соціально-економічний розвиток цього регіону [18].

Іншою є ситуація із проведенням гірської політики в аспекті використання та охорони гірських масивів у Киргизькій Республіці. Там 1 листопада 2002 р. був прийнятий Закон Киргизької Республіки «Про гірські території Киргизької Республіки від 1 листопада 2002 р.», який має на меті створення соціально-економічної і юридичної бази для сталого розвитку гірських територій Киргизької Республіки, збереження і раціональне використання природних ресурсів, історичної, культурної та архітектурної спадщини. Закон повинен стати основою для регулювання діяльності людей у гірських територіях [19]. Пізніше президентом країни була затверджена Концепція екологічної безпеки, де увага присвячується і гірським регіонам. У Концепції зазначається, що Киргизька Республіка – високогірна країна зі складним пересіченим рельєфом, майже 90% території Республіки розташовано вище 1500 м над рівнем моря, на гірських масивах Тянь-Шаню, Алая, і представляє собою складну розчленовану гірську систему [20].

Згідно з Концепцією екологічної безпеки Киргизької Республіки гірські екосистеми є найважливішими джерелами водних, енергетичних і мінеральних ресурсів, біологічного різноманіття, продуктів лісу, місцем для розвитку сільського господарства і рекреації, паломництва і туризму [20]. Гори особливо чутливі до змін клімату, тому є ідеальним об'єктом дослідження впливу змін клімату планети на видове різноманіття рослин/тварин й енергетичних ресурсів, і перебувають у надзвичайно загрозливому стані, оскільки вони складні, тендітні і чутливо реагують на природні процеси та на антропогенний вплив. З поліпшенням доступності гірських територій і пришвидшенням темпів їх соціально-економічного освоєння ерозія ґрунтів із високою сейсмічністю, зсуви, селі, лавини будуть неухильно збільшуватися. У зв'язку із цим проблеми деградації гірських екосистем потрібно вирішувати комплексно, на системній основі, з мобілізацією внутрішніх ресурсів і з залученням зовнішньої допомоги [20].

Крім того, гірські екосистеми багаті корисними копалинами, які повинні розроблятися економічно ефективно з мінімальними збитками для навколишнього середовища і використовуватися тільки за умови оптимального поєднання екологічних, соціальних та економічних інтересів. При цьому господарська діяльність у гірських територіях повинна вестися за суворого дотримання природоохоронних вимог і відповідно до принципів сталого розвитку [20].

На практиці ситуація зовсім інша. На доктринальному рівні питання екологічної безпеки Республіки Киргизстан є дослідженим. Проте науковці не вивчають окремо гірські регіони, положення Концепції екологічної безпеки, Закон «Про гірські території Киргизької Республіки».

Так, наприклад, Т.І. Турдєв у авторефераті дисертації «Еколого-економічна безпека в умовах становлення ринкових відносин: на матеріалах Киргизької Республіки» [21, с. 3] зазначає, що «екологічна безпека в Киргизькій Республіці зумовлена, з одного боку, природними особливостями високогірних екосистем, до яких належить територія Республіки, спричиняючи їх підвищену вразливість перед антропогенним впливом, з іншого – різким погіршенням

екологічної ситуації в багатьох регіонах і галузях господарства Республіки. У Киргизькій Республіці вже знищено половину лісових ресурсів, спостерігається виразна тенденція старіння лісів, під загрозою зникнення перебувають унікальні реліктові горіхоплодові ліси. Спостерігається неухильне скорочення біорізноманіття, кілька десятків видів рослин, ссавців, птахів, комах під загрозою зникнення. На пасовищах найцінніша злакова частина травостою випала, поступившись місцем баластному й отруйному різотрав'ю; у чотири рази зменшилася урожайність пасовищ; прогресивною стала пасовищна ерозія. Нині ерозії піддається більше половини сільськогосподарських угідь, а вміст гумусу у ґрунті знижено, порівняно із цілими показниками, майже удвічі. Великі площі земель перебувають у незадовільному стані через заболочування, засолення ґрунтів». Такі явища, на думку вченого, можуть унеможливити раціональне використання земель гірських масивів.

Для України гірська політика в аспекті використання та охорони гірських масивів Республіки Киргизстан може бути прийнята до уваги в законодавчому аспекті. Наприклад, на нашу думку, в українському законодавстві було б доцільним закріпити положення щодо ведення господарської діяльності в гірських територіях за суворого дотримання природоохоронних вимог і відповідно до принципів сталого розвитку.

Висновки. Країни Європейського Союзу, які мають гори та гірські райони на своїй території, проводять гірську політику. Рівень її здійснення відрізняється залежно від кількості території, що покрита горами, а також від економічного стану країни. Велика увага приділяється питанню охорони земель у гірських районах країн Європейського Союзу. Так, наприклад, в Італії землі можуть бути вилучені, якщо це необхідно для збереження ґрунтів і охорони навколишнього природного середовища. Для України введення таких положень до законодавства, хоча б стосовно окремих категорій земель, могло б сприяти охороні земель у гірських регіонах.

У пострадянських країнах гірська політика в аспекті використання та охорони гірських масивів та положення законодавства, які стосуються гірської політики, у нормативно-правових актах більшості цих країн прописані узагальнено, з відсиланням на дотримання принципу сталого розвитку, незважаючи на паралельне ствердження факту особливих кліматичних умов гірських масивів для здійснення будь-якої господарської діяльності людини, а це є ознакою і специфікою подальшого впливу такої діяльності на довкілля гірських масивів.

Список використаної літератури:

1. Directive d'aménagement national relative à la protection et à l'aménagement de la montagne: Decree 77-1281 of 22 November 1977 [Ressource électronique]. – Accès : <https://www.legifrance.gouv.fr/affichTexte.do?cidTexte=JORFTEXT00000335285>.
2. Mountains and the law – emerging trends [Electronic resource]. – Access mode : <ftp://ftp.fao.org/docrep/fao/005/y4181e/y4181e00.pdf>10.1995.
3. Метрополія Франції [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9C%D0%B5%D1%82%D1%80%D0%BE%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D1%96%D1%8F_%D0%A4%D1%80%D0%B0%D0%BD%D1%86%D1%96%D1%97.
4. Заморський департамент Франції [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%97%D0%B0%D0%BC%D0%BE%D1%80%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9_%D0%B4%D0%B5%D0%BF%D0%B0%D1%80%D1%82%D0%B0%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D1%82_%D0%A4%D1%80%D0%B0%D0%BD%D1%86%D1%96%D1%97.

5. Relative au développement et à la protection de la montagne : Act 85-30, 9 January 1985, Loi 85-30 du 9 janvier 1985 [Ressource électronique]. – Accès : <https://www.legifrance.gouv.fr/affichTexte.do?cidTexte=JORFTEXT000000317293>.
6. Code de l'environnement : Version à venir au [Ressource électronique]. – Accès : https://www.legifrance.gouv.fr/affichCode.do?jsessionid=946EFBAF379C85C93872442C0C850D2C.tpdila21v_1?cidTexte=LEGITEXT000006074220&dateTexte=22220222.
7. United Nations Sustainable Development [Electronic resource]. – Access mode : www.un.org/esa/agenda21/natlinfo/countr/italy/natur.htm#mountains.
8. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40. – Ст. 356.
9. Земельний кодекс України від 25 жовтня 2001 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 3–4. – Ст. 27.
10. La Regione Friuli Venezia Giulia : Programma attuativo regionale del Fondo Sviluppo e Coesione [Risorsa elettronica]. – Accesso : <http://www.regione.fvg.it/rafv/cms/RAFVG/economia-imprese/montagna/FOGLIA12>.
11. SAEFL (Swiss Agency fo Environment, Forests and Landscape), International Affairs Division, The Alpine Convention and Switzerland [Electronic resource]. – Access mode : www.buwat.ch/inter/f/ fa.alpen.html.
12. Loifédérale 901.1 du 21 mars 1997 sur l'aid eaux investissement sdans les régions de montagne [Ressource électronique]. – Accès : <https://www.admin.ch/opc/fr/classified-compilation/19970122/200607010000/901.1.pdf>.
13. Проект Закону про ратифікацію Протоколу про сталлий транспорт до Рамкової конвенції про охорону та сталлий розвиток Карпат [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=57688.
14. Law № 2376 on the socio-economic and cultural development of high mountainous regions from 13.12.2000.
15. Європейська ландшафтна конвенція, ратифікована Законом України від 7 серпня 2005 р. № 2831-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 51. – Ст. 547.
16. Єлькін С.В. Правове регулювання ландшафтного використання та охорони земель в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.06 «Земельне право, аграрне право; екологічне право; природоресурсне право» / С.В. Єлькін ; Київський нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2012. – 247с.
17. Словник «Академік» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dic.academic.ru/dic.nsf/ruwiki/1468749>.
18. О горных территориях Республики Ингушетия [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://docs.cntd.ru/document/432868564>.
19. О горных территориях Киргизской республики : Закон Киргизской республики от 1 ноября 2002 г. № 151 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/1108?cl=ru-ru>.
20. Концепция экологической безопасности Киргизской Республики : Указ Президента Киргизской Республики от 23 ноября 2007 г. № 506 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/4683>.
21. Турдиев Т.И. Эколого-экономическая безопасность в условиях становления рыночных отношений: на материалах Киргизской Республики : автореф. дисс. ... канд. экон. наук : спец. 08.00.05 «Экономика и управление народным хозяйством (по отраслям и сферам деятельности: теория управления экономическими системами; макроэкономика; экономика, организация и управление предприятиями, отраслями, комплексами; управление инновациями; региона)» / Т.И. Турдиев. – 198 с.